

## НАЦИОНАЛНИТЕ ТРАДИЦИИ И ФОРМИРАНЕТО НА МАРКСИЧЕСКАТА НИ ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА

Георги Димов

За съвременното литературознание и обществознание не може да не представлява особен интерес фактът, че още в началото на 90-те години на миналия век, в малка, току-що освободена от петвековно чуждо потисничество България, където социалистическото движение едва прави началните си стъпки, когато едва се организира партията на революционния пролетариат, с една учудваща системност и категоричност се утвърждават марксовски теоретико-естетически и критически принципи. Този факт е показателен и поради едно друго обстоятелство — докато първите изяви на социалистическата художествена литература при всичката им историческа значимост носят още редица хетерогенни елементи в образност и идейност, то социалистическата критическа мисъл се представя с ясно очертани методологически концепции и оценъчни критерии, с цялостна естетическа система.

И друго не по-малко показателно — онзи, който пръв пося семето на социалистическото учение, организаторът на партията на българския пролетариат Д. Благоев става основоположник и на марксовската литературна теория и критика, на марксовското литературознание. Почти по същото време, когато за първи път в Русия Г. В. Плеханов разработва принципите на марксизма по въпросите на изкуството, в малка България, при една твърде неблагоприятна обстановка, с учудващо проникновение Благоев изяснява и утвърждава закономерностите на литературното и общокултурното развитие от позициите на марксовското учение. В цялостното осъзнаване и използване на това учение за обяснение и насочване на феномените из областта на обществено-политическия и културно-историческия живот на българския народ Благоев ще изпълни мисия, подобна на онази, която Ленин осъществява в Русия от края на миналия и началото на нашия век. Върху основата на българската историческа съдба — минала, съвременна и бъдеща — Благоев развива своите марксовски, социалнополитически, културно-естетически, общо идеологически концепции. И по такъв начин предопределя, залага началото на новия етап в социално-историческото и духовно-интелектуалното развитие на българската народност.

И естествено възниква законният въпрос — къде трябва да се търсят причините на едно подобно необичайно явление? Къде се коренят предпоставките, че в една малка страна, където работническата класа и социалистическото движение едва се зараждат, където буржоазно-капиталистическите отношения още не са се изявили в класическата си форма, се утвърждават с такава последователност марксовски литературоведчески принципи с непреходно научно значение?

Очевидно факторите и предпоставките за едно подобно изключително явление трябва да търсим в много и различни насоки. Тук искаме да обърнем вни-

мание само на една от тях. На онази, която според нас играе особено плодотворна роля, без досега тази роля да е била в достатъчна мяра подчертавана и обосновавана. Става дума за здравите национални теоретико-критически традиции, утвърдени още през епохата на Възраждането. Струва ми се, че оттук следва да се тръгва и когато се характеризират различните качества, идейната формация на Благоев и на съратниците му, и когато се анализира своеобразното развитие на българския обществен и духовен живот през втората половина на миналия век, и когато се отчита значението на исторически обусловеното тясно общуване с руската демократическа литература и материалистическа естетика, а чрез тях и с прогресивната мисъл на Запад, и когато се разглежда въпросът за бързото „олевяване“ на българската интелигенция през първите десетилетия след Освобождението. Ако без прозряното и завоюваното през възрожденската епоха трудно бихме си обяснили разнообразните процеси и тенденции в следосвобожденска България, то това важи и за литературнотеоретическото и критическото мислене. Защото именно през онази величава епоха, когато се укрепостяват националните интелектуално-творчески сили, наложители извънредно интензивни, ускорени темпове на цялостната ни национална култура, литературнокритическата мисъл се утвърждава като действителен фактор в духовния живот, в естетическото съзряване на интелигенцията ни, свидетелствува най-красноречиво за идейните търсения на времето. Тя участва най-активно в углъбяването на онези процеси, които водеха към подготовката и извършването на националната революция.

И наистина — едно обстоятелствено проследяване на пътя, изминат от националната ни литературно-художествена и литературно-научна мисъл, не може да не ни доведе до извода за особеното им място в цялостното ни обществено-историческо и културно-естетическо съзряване.

Днес все повече се осъзнава диалектичното единство на младата ни национална литература с националната ни съдба. Но това важи в същата степен и за литературнокритическата мисъл. Тя представлява извънредно интересно явление във формирането на националната ни култура — не само със своята социално-естетическа основа, с демократическата и материалистическата си насоченост, с извънредно интензивните темпове, с които се развива, но и с твърде тясното ѝ единение с основните жизнени проблеми на народността ни битие. Подобно явление не така често може да се срещне в световното обществено и духовно развитие.

Известно е, че днес вече малцина могат да отминат истината за непрекъсваемостта на литературно-художествения процес, за неизмеримата роля на предходните традиции в усилията за нови естетически завоевания. Все по-углубено се осъзнават своеобразните взаимоотношения между традиции и новаторство, между някогашино и сегашно, където са заложени и кълновете на бъдещето. По тези кардинални въпроси на литературното и общокултурното развитие, по които в по-далечното или по-близко минало са се водили твърде разгорещени спорове, сега вече има немалко трудове, които от различни аспекти изясняват проблема за приемствеността в художественотворческия прогрес. Що се касае обаче до адекватните проблеми в сферата на литературно-научното, теоретико-естетическото мислене, те все още сравнително малко и твърде спорадично задържат вниманието на съвременното литературознание. А това в никакъв случай не съдействува за всестранното осветляване на литературното и общокултурното развитие, на духовно-интелектуалния живот изобщо. Защото явленията и от областта на художествената литература, и от областта на литературната наука представляват фактически две страни на единния в своята същност литературен процес. Игнорирането на едната води неизбежно до неразбиране на другата и обратно. А и историята ни учи, че естетическото съзряване се е извършвало върху основата на най-тясно взаимодействие между художествена практика и научно-критическо

мислене. С всяка нова епоха това взаимодействие е ставало все по-интензивно и всеобхватно. А това е стимулирало, умножавало е усилията да се изучат по-углъбено, да се осветляват по-всестранно социалните, психологическите, емоционалните аспекти и страни на художествените явления, да се анализират и тълкуват техните обективни и субективни предпоставки, да се търсят генезисът, функционалната роля на литературната творба. Все по-категорично се е осъзнавала необходимостта да се изградят и утвърдят принципи, да се формират критерии, чрез които да се разкриват и преосмислят общественно-нравствените, идейно-естетическите, философско-психологическите богатства, възплетени в големите художествени завоевания, както и да се изясни своеобразието на литературната дейност като форма на обществени съзнания и познание, да се навлезе в „тайните“ на творческия акт у писателя. И в тези усилия все по-ярко се е откроявала растящата поляризация в общественно-философските, теоретико-естетическите позиции, от които се е пристъпвало през едно или друго време към литературата — било от миналото, било от непосредствената съвременност. Но колкото в теоретико-критическото мислене на всяка епоха да са отразени социалните и общо-идеологически възрения на съответните среди, то свидетелствува за съдържанието и характера на една национална култура с нейните търсения и завоевания, с противоречивите изяви и тенденции, с трайното и преходното в нея. Свидетелствува и за значимото, за непреходното в прозренията на онези, които са следвали логиката на явленията, осъзнавали са жизнените потребности на времето, разбирали са обективните и субективните предпоставки на духовните феномени, управляли са закономерностите на културно-историческото развитие.

Ето защо този род научно-творческа дейност ни дава възможност да почувствуваме по-непосредствено динамиката и патоса, съдържанието и пулса на всеобхватния литературен живот, по-сигурно да се ориентираме относно причините за силата и обаянието, които са имали върху съвременници и идни поколения произведенията на един или друг писател, както и относно влиянието им върху цялостния обществен и духовен климат на времето. Очевидно литературно-научната, критико-оценъчната дейност е не по-малко показателна от художественото творчество за състоянието на духовете, за равнището на културно-естетическото съзнание, за етапите, през които минава духовното съзряване на един народ. И това е напълно правомерно, щом тази дейност е теоретическо самопознание на литературата, позволяващо да бъдат изяснени нейните творчески принципи, да бъдат анализирани и оценени нейните съдържателни и морално-художествени страни, да се разкрие и разтълкува нейният обществен и естетически смисъл съобразно с потребностите на времето. Само в процеса на тълкуването и преосмислянето творчеството на писателите през различните исторически периоди придобива все по-нови и нови измерения, зазвучава все по-пълно в съзвучие с културно-естетическите тенденции, включва се по-органически в националната култура. По думите на Белински „всяка епоха от руската литература е имала и свое съзнание за самата себе си, което се е изразявало в критиката“ (Полн. собр. соч., т. IX, 1955, с. 148). Тази истина важи може би в най-значителна степен за българската литература поради характера на задачите, които е трябвало да решава както художествената, така и теоретико-критическата мисъл.

Известно е, че в хилядолетното битие на българската народност епохата на националното възраждане заема особено важно място. В нея се подготвят и съзряват всички ония предпоставки, които обуславят и коренния прелом в народната съдба. Извършващите се тогава дълбоки процеси намират ярък израз във формиращата се нова национална книжнина. Сродявайки се с демократичните идеи на времето, с европейското Просвещение, с руската революционна демокрация, националната ни творческа мисъл започва да се развива с твърде ускорени темпове, извисява се до големи върхове, утвърждава революционни

обществени и културно-естетически принципи, които се мерят с най-прогресивните световни завоевания. Това нейно закъсняло, но затова пък необичайно ускорено развитие предопределя появата на явления, които ни изправят пред много и много въпроси.

Една от характерните черти на книжовния живот през онази динамична епоха е твърде ранната поява и на теоретико-критическо мислене по въпросите на формиращата се национална литература в различните ѝ жанрове. Още с появата на първите по-значителни съчинения се откроява и един все по-растящ стремеж да бъдат те оценявани с оглед на определени народностни съображения и задачи. Да се насочат пробуждащите се национални творчески сили съобразно с изискванията на разгарящите и задълбочаващи се ренесансово-просветенски процеси, с оглед на потребностите на бързо съзряващата национална революция — едно подобно съзнание заляга в основата на духовния живот, подхранва патриотичните пориви на все още малобройната ни интелигенция, за да стане по-късно върховен критерий за всяка интелектуална дейност. Във все по-настъпателно утвърждаващия се народностно осмислен критицизъм към онова, което се ражда на книжовното, на културно-просветното поле, се открояват особено релефно усилията да се въздействува от позициите на определени принципи върху хората на перото. Започват да се извяват все по-верни възгледи за различните жанрове книжнина. Все по-широко се осъзнава ролята на художествената литература за националното самопознание и културно-нравствено извисяване. А от втората половина на XIX в. вече наблюдаваме как постепенно се оформя цяла система от възгледи, как литературнокритическата мисъл се разширява и углъбява, започва да играе активна роля в духовния живот. Заслужава особено внимание фактът, че тя се развива не само с все по-интензивни темпове, но и във все по-пълно съзвучие с политическите, социологическите, философско-етичните концепции на най-прогресивните среди на възрожденската общественост. И нещо повече — извисява се в много отношения до върховете на големите световни завоевания. (Вж. подробно Г. Димов. Българска литературна критика през Възраждането. 1965.)

Колко органически се е сляла с потребностите на националното ни развитие, говори и обстоятелството, че тази нейна интензивност и материалистическа насоченост продължава и по-късно, в годините след Освобождението, когато започва да се очертава една все по-растяща социално-класова и културно-естетическа поляризация, върху която се заражда и социалистическото движение, станало ръководител на постепенно съзряващата социална революция. И сега издигнатите от българските възрожденци литературнокритически и теоретико-естетически принципи продължават да бъдат все така жизнено актуални и научно перспективни, макар вече да се осмислят и утвърждават в по-други аспекти и измерения, съгласно с новия етап в развитието на материалистическата обществено-философска мисъл, обогатена от марксовото учение. И очевидно това се оказва напълно естествено, защото именно в теоретико-критическата дейност на възрожденските революционери намираме подхванати кога по-обстойно, кога по-фрагментарно много и много въпроси, които по-късно определят съдържанието и насоката на марксовото литературознание. Такива негови основополагащи принципи като живот и литература, писател и общество, конкретно-историческа определеност и непреходна функционалност на литературата, нейната познавателна и възпитателна роля, предпоставките, определящи нейния национално самобитен облик и общочовешко звучене, значението на таланта и на мирогледа за претворяване на жизнената правда в художествена, социалната обусловеност на художествения вкус, призванието и дълг на писателя като син на своя народ, на своята епоха, задачите на литературната критика и критериите за оценка на едно художествено произведение и т. н. Такива и подобни на тях въпроси са занимавали в една или

друга мяра и мнозина възрожденци, най-вече българските революционни демократи, пък и ония литератори след Освобождението, които са гледали на литературата като форма на обществено съзнание, на познание и възпитание, като фактор за всестрани прогрес.

И ако днес би било трудно да си обясним ранния и бърз възход на българската социалистическа литература, без да потърсим корените ѝ, връзките ѝ с възрожденските революционноромантични и реалистични завоевания, то това важи в много по-голяма степен за разбиране и на все така ранната поява на социалистически възгледи за литературното творчество, на категоричната изява на марксистическа литературнокритическа мисъл. И нейните корени направо отвеждат в ония материалистически литературоведчески принципи, които българските възрожденци утвърждаваха с такава устойчивост, идеологическа и естетическа далновидност. Тези техни възрения бяха обусловени от нуждите на съзряващата национална революция, разбираана в нейната всеобхватност — обществено-политическа, културно-просвещенска, социално-философска, нравствено-хуманитарна същност. И очевидно генетическата връзка между тези два етапа на общественото и културно-естетическото ни развитие не може да се пренебрегва, щом търсим генезиса на явленията, щом признаваме закономерната приемственост в литературните и общокултурните процеси.

За здравите генетически връзки, както и за типологическите аналогии между двата етапа във формиране и утвърждаване на материалистическо литературнокритическо мислене говорят и формите на трактовка на съответните въпроси, както и интензивността на усилията в тая насока, а още много и много други страни от критическата дейност на възрожденците и на социалистическите ни дейци. Но за това ще стане дума по-нататък. Очевидно не е случаен фактът, че най-видните литературоведи-марксиста Благоев, Г. Бакалов, Т. Павлов, както и техните ученици и следовници в областта на марксистическа критика изучават с такова внимание наследството на българските възрожденци, особено на Каравелов и Ботев, като непрестанно подчертават непреходното значение на техните социално-философски, критико-естетически принципи и художествени завоевания. Те изучават тези техни прозрения и завоевания, доразвиват ги съобразно с новите условия и потребности, съобразно с ръста на материалистическата теория, в духа на марксистическото учение. „В България Ботевата идейна работа не само се продължи от младото поколение, но тя се усъвършенствува, неговите идеи се развиха, подобриха се съгласно новите условия на живота и съвременното състояние на човеческата мисъл. Цяло едно организирано, енергично социалистическо движение съществува в България, което е не само едно *продължение* на Ботевото направление и Ботевия дух, но и усъвършенстване.“ — пише Д. Благоев през 1897 г. в статията си „Христо Ботев като поет и журналист“. Несъмнено, когато Благоев говори за „продължение на Ботевото направление“, той включва и литературнотеоретическите и критико-оценъчните възрения на поета-революционер. А бихме добавили, че това важи в известна степен и за литературнокритическата дейност и на неколцина други възрожденци, чиито писания са в духа на демократическата, материалистическата естетика. Дори и на онези, които са стояли по-настрана в обществените си разбирания от революционндемократическата идеология, като В. Друмев, Н. Бончев и др. Ако пионерите на социалистическото движение не говорят за тях, то е, защото са искали да утвърдят преди всичко делото на ярко и всеобхватно изявените революционни дейци, които са стояли по възрения най-близко до социализма. Пък и в ония напрегнати години не е могло да се изисква еднакво творческо отношение към литератори, nestоящи на ярки революционни обществено-политически позиции, макар че литературнокритическите им разбирания по редица въпроси са се родеели с тези на последователните революционери.

Вече самият факт, че в своята плодотворна литературнотеоретическа и критическа дейност Д. Благоев нееднократно се спира на наследството на Каравелов и Ботев, е достатъчно показателен в това отношение. Пък и не само той, а и всички, които вървят по пътя на социалистическото движение, които възприемат за свое обществено и естетическо верую марксовското учение. Още първите литературнокритически статии на Благоев, печатани в сп. „Съвременний показател“ през 80-те години, издават една твърде голяма близост в подхода към литературата като форма на обществено съзнание, откроява се една подчертана приемственост с онова, което само десетилетие по-рано така настойчиво утвърждаваха българските възрожденци, а и онези, които в условията на следосвобожденска България се стремяха да живеят с техни идеи.

Но нека да видим, макар и твърде бегло и синтетично, в какво се състои същността на принципите, застъпвани от тия първи представители на националната ни теоретико-критическа мисъл, какъв е патосът и насоката на техните литературнокритически писания, какво значение отдават те на литературата в борбата за национално самопознание и освобождение, в подготовката и съзряването на националната революция? По какъв път искат да насочат формиращата се нова българска литература и култура?

Трябва специално да се подчертае, че националното ни литературоведческо мислене от втората половина на XIX в. се формира и утвърждава в пълно съзвучие с общите демократически и материалистически разбирания за развитието на обществения и духовния живот, в единство с процесите, свързани с националното самопознание, с борбата за извоюване на политическа и културна независимост. С изострено народностно съзнание българските възрожденци, най-вече революционните писатели, искат да използват възможностите на различни книжовни жанрове за ускоряване пробуждането на поробената българска нация. Оттук и онзи неизменен критицизъм, който пронизва всичките им писания, към всичко ретроградно, както и дълбоката им вяра в националния и общочовешкия прогрес. С еднаква настойчивост те пишат както поетични и белетристични творби, така и бойки обществено-политически и културно-публицистични статии, книжовни прегледи и рецензии, кратки бележки и отзиви, дописки, фейлетони, епиграми, използват стихотворния откъс и репликата, за да изкажат мисли и съждения, преценки и присъди за състоянието и перспективите на младата ни литература, за нейното значение, за някои от факторите, обуславящи възможването ѝ, да обособят ролята ѝ за изменение на народната робска съдба. Една подобна практика ще се окаже особено трайна и плодотворна. Тя ще бъде следвана и по-късно както от големите ни писатели реалисти, така и от представителите на социалистическата критика в усилията им да въздействуват всеотдайно върху обществото. Толкова повече, че както през възрожденската епоха, така и сега литературната критика се развива предимно върху страниците на ежедневния и периодичния печат. Дори и в обособяването на самите рубрики, в самите заглавия на писанията им, в цялостния им патос и звучене се чувства твърде голяма близост. Очевидно и самите обществени условия са налагали тези твърде показателни типологически аналогии.

Макар и в различна степен при отделните писатели и литератори, една подчертана диалектическа взаимообусловеност се откроява между литературнокритически възрения и разбиранията им за историческите потребности, за изискванията на народностното социално-политическо и културно съзряване.

Налага се на вниманието ни и едно друго обстоятелство — понякога теоретическите постановки и изисквания относно характера и конкретните задачи на литературата сякаш изпреварват вътрешната подготвеност на самите онези, които призовават за създаване на творби съгласно с настойчиво утвърждаваните принципи. За това ускорено теоретико-естетическо израстване причините се ко-

ренят очевидно в твърде динамичната и бързо изменяща се възрожденска действителност. Но несъмнено — и във все по-засилващото се общуване с демократичната обществена, научна и литературна мисъл на други народи, най-вече с онова, което е характеризирало духовния и политическия живот на прогресивната руска общественост по средата на века. Както вече не един път е подчертавано, нашите възрожденци се сродяват твърде непосредно с руската демократическа литература, с материалистическите възрения на руските революционни демократи. И очевидно всеки, който търси да обясни причините и факторите, които обуславят така стремителното развитие и извисяване на националната ни научно-естетическа мисъл през оная епоха, наред с всичко онова, което идва от бързо революционизиращата се българска действителност, не може да не държи сметка и за дошлото по пътя на все по-углъбеното запознаване с общите тенденции на епохата и преди всичко със завоеванията на руската революционно-демократическа литературна теория и критика, а чрез тях и с прогресивните тенденции в общеевропейското литературознание. (Вж. нашата статия Традициите на руската революционно-демократическа естетика в развитието на българската литературна теория и критика. — В: Сб. Славянска филология, 1963). Затова, когато говорим за приемственост на социалистическата ни критика с възрожденската, това по същество означава и с руската революционнорепубликанска естетическа мисъл, защото във възренията на българските възрожденци са пречупени и асимилирани едни от най-характерните принципи на такива руски мислители като Белински, Чернишевски, Добролюбов и пр. А, както е известно, съветската наука не един път е подчертавала органическата връзка на марксистическата критика с традициите на руските революционни демократи. Нещо повече, тя търси известни връзки и с естетиката на позитивизма (вж. П. А. Николов в в. Возникновение марксистского литературоведения в России. М., 1970, с. 5).

Не са много литературите в света, в които теоретико-критическата мисъл да е била в такава съзвучие с процесите на обществено-историческото развитие, на националното самопознание, с революционните борби за освобождение. Още с първите си по-значителни прояви българската литературна критика застава на реалистически, материалистически позиции и за кратко време се издига до големи висоти. Това е толкова по-показателно и поради факта, че други литератури, развиващи се при много по-благоприятни условия, изминават дълъг път, докато стигнат до реализма и като теория, и като практика. Не по-малко размисли изисква и друго — именно писателите, които възприеха за свое естетическо кредо материалистически, революционнорепубликански концепции за интелектуално-творческата дейност, създадоха и най-значителните художествени творби на времето.

Плодотворността и непреходната значимост на литературнокритическите традиции на такива писатели като П. Р. Славейков, В. Друмев, Л. Каравелов, Н. Бончев, Хр. Ботев се дължат на факта, че те съумяха да съчетаят в едно патоса на патриота и гражданина с тоя на книжовника и публициста, на критика и теоретика. Най-често конкретното произведение, извикало една или друга оценка, е било повод да бъдат изказани съждения за цялостния национален духовен живот, да бъдат споделени мисли с по-обобщаващото обществено-политическо, културно-нравствено значение, да се очертаят някои от предпоставките за появата на пълноценна, жизнено необходима литература и т. н. И този комплекс от въпроси те поставят не с хладнокръвието на безстрастния теоретик, а с една дълбоко разтревожена гражданска съвест, с болка и загриженост за народната съдба. И обикновено тъжните констатации за състоянието на тогавашната национална книжнина в различните ѝ жанрове, строгите присъди, гневните реплики се съпровождат от верни съждения и искрени указания за преодоляване на изостаналостта, на примитивизма в мисловност и естетически вкус, в разбиранията

за същността на литературната дейност. В подобен план ще бъдат изградени и първите прояви на социалистическата критика, общото им звучене не ще се различава много от онова, което познаваме от писанията на възрожденците. В съжденията и на едните, и на другите все по-ярко се открояват материалистическите им разбирания за взаимообусловеността между общественото битие и творческата дейност, между социалните и духовните потребности. От една страна, литературата се интерпретира като общественостно конкретно-историческо обусловено явление, от друга — се обосновава нейната действена роля за изменение на социалната действителност, за разгаряне на борчески пориви и осъществяване на по-високи идеали. Големите ни възрожденски писатели-критици нееднократно подчертават, че само онзи може да създаде големи творби, който е неразривно свързан с народа, който живее с проблемите на своето време, на своето общество, но който вижда и перспективите на бъдещето.

Каравелов и Ботев неуморно настояват писателите да пресъздават явленията на текущия живот, за да могат да мобилизират съзнанието на читателя, да го направят отзивчив към жизнените въпроси на деня. А и когато се обръщат към миналото, те следва да наситят творбите си със съвременен патос, някогашното да се интерпретира с оглед на настоящето, на непосредните национални, социални, нравствени потребности на хората — както пише Каравелов в рецензията си за драмата „Иванко“ през 1873 г. Изобщо целият патос на възрожденската литературна критика е насочен към осъществяването на изконни народностни идеали, към изменение на робската действителност, към утвърждаване на нови разбирания за обществен и човешки дълг, за исторически необходимо и естетически значимо. Думите на Херцен, че в обществото, лишено от политическа свобода, литературата се явява единичка и най-действена трибуна за изява на национални и социални идеали и поради това тя придобива особен характер и значение, са осъзнати дълбоко от големите ни възрожденски писатели-критици. Колко богати на подобни съждения, указания са статиите „Поезията на природата и нашите нужди“ от Т. Икономов, „Що е роман?“ от П. Р. Славейков, „За критиката“ от В. Друмев, „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаване на съчиненията им“ от Н. Бончев или множество критически работи на Каравелов и Ботев! Колко много мисли, постановки, принципи има в тях, които по-късно срещаме да бъдат обект на трактовката на марксистическата ни критика. Тези първи пионери на националното ни теоретико-критическо мислене с рядка далновидност са прозрели фундаментални въпроси на литературата като обществено явление и творческа дейност. Неуморно ще подчертават, че тя трябва да отразява живота, да дава познания, да сочи причините за човешките нещастия, да разкрива съкровени човешки чувства и стремежи, да указва на по-високи идеали. Тя следва да изобразява действителността от всички страни, с хубавото и грозното, с възвишеното и поквареното, с красивото и безобразното, но винаги от позициите на един по-висок национален, социален, нравствен идеал. Когато Каравелов и Ботев говорят, че непосредствената действителност следва да стане предмет на художествено изобразяване, те имат пред вид не само реално съществуващото, но и всичко онова, което е съставлявало същността на миналото или се е очертавало като тенденция на бъдещето — онова бъдеще, в което ще бъдат реализирани сегашните възвишени мечти.

В съжденията си относно онова, което обуславя значението на литературата, те подчертават, че идейно-художествената сила на едно произведение е в зависимост от дълбочината и правдивостта, с които е изобразен животът, опоеитизирани са чувствата, размислите, тревогите и бляновете на човека, насъщните социално-политически, нравствено-хуманистични повели на времето. Във връзка с подобни въпроси не един път се говори за ролята на природното дарование, както и за социално-философските разбирания на писателя. Правилното изобразяване на

социалните и на духовните явления предполага да се познават причините за тяхната поява, всичко онова, от което зависи техният характер, развитие и изменение. А на това е способен само човек, който стои на прогресивни позиции, който е способен да улавя логиката на нещата, динамиката и структурата на обективните процеси. На още по-голям неуспех са обречени онези, които са лишени от природно дарование. При тях никакви благородни намерения, никакви патриотични чувства, никакви теории и правила на словесността не са в състояние да им помогнат да напишат значимо литературно произведение. Не подхващат ли същите въпроси, не говорят ли в подобен дух и първите представители на социалистическата, на марксистическата критика, макар и вече от по-изяснени методологически позиции?

Формирането и подема на националната литература българските революционни демократи поставят в диалектическа взаимозависимост от разгарянето на националноосвободителната борба. Затова и по въпроса за прекрасното те споделят постановките на Чернишевски — със силните и със слабите им страни. Мислите на един от Каравеловите герои — Л. Калмич, идват да посочат, че прекрасното следва да се търси в реалния живот, в борбата срещу тиранията и робството, срещу пошлото и поквареното. Те особено подчертават социалната същност на естетически прекрасното, неговата зависимост от епохата. Обективно-реалният характер на прекрасното обуславя и нееднаквото отношение към художествените творби, към естетически и етически ценности от страна на хора с различни обществено-философски и културно-исторически разбирания. Само в условията на едно бъдещо свободно общество ще може да настъпи истински разцвет на изкуството, което ще пресъздава прекрасното във всичките му аспекти, багри и тонове, с цялата му обаятелна сила — говори Каравелов.

Подобно на Белински критиката се схваща като „естетика в действие“. Стремейки се да хвърли известна светлина върху по-общии или по-специфични въпроси, свързани с художественото претворяване на събития, явления, факти, идеи, настроения, възрожденската критика винаги търси да им даде обществена, философско-нравствена оценка, да ги разгледа с оглед на отношението им към националното обществено и лично битие. И поради това революционните демократи, както по-късно и представителите на марксистическата критика настойчиво обосновават ролята на светогледа в творческата дейност. Чужди на всякакви мистични теории, те иронизират онези, които говорили за някакъв „божествен“ произход на изкуството, за зависимостта на човешката съдба от някакви свръхестествени сили. Нищо по-несъстоятелно и от схващанията за някакво „чисто изкуство“, както и сухите нравствено-дидактични тиради. От идейно-обществените позиции, на които стои писателят, зависи доколко и в каква насока ще бъдат претворени жизнените явления в художествени ценности — в такъв дух говори не един път Ботев. Все такива верни разбирания в духа на революционно-демократическата естетика се проявяват и по един такъв актуален въпрос на времето — относно общото и своеобразното между наука и изкуство като форми на познание.

Българските възрожденски критици многократно говорят за необходимостта да бъде създавана литература със самобитен национален облик, тя да изобразява характерни черти от бита и психиката, от историческата съдба и съвременното състояние на българина, да разкрива душевността, страданията, бляновете на народа. „Колкото по-естествено и по-вярно е изобразен българският живот, толкова повече е по-съвършено и по-драгоценно е и самото литературно произведение“ — пише Каравелов във в. „Свобода“ през 1871 г. А Ботев нееднократно говори за диалектическата същност на националния характер, който се развива и изменя съобразно с обществено-историческите условия. И в същото време той настойчиво обосновава единството между национално и общочовешко, тяхната взаимна обусловеност. Еднакво чужди на тесногърдия национализъм и безпочвен

космополитизъм, големите възрожденски дейци критикуват и онези, които забравят своето заради чуждото, както и тези, които не умеят да видят и използват хубавото у другите с оглед на националното ни възмогане. И при сродяване с идейно-естетически ценности, създадени от други, ръководно начало следва да бъде мисълта да се помогне на българския читател да осъзнае своите потребности, да почувствува по-остро съдържанието и задачите на националния живот, на борбата за национално и социално освобождение. Бележити са изказванията на Ботев за социално-историческата определеност на културно-естетическите потребности, на художествения вкус. С какво проникновение говори Н. Бончев в статията си „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им“ (1873) за духовното родство между народите, за необходимостта от взаимно общуване, за културноисторическата повеля българите да изучават големите световни завоевания, като се обръщат преди всичко към богатата руска литература, чрез която „ние по-лесно ще станем причастни на европейското просвещение“. Прозрения и указания не загубили нищо от своята значимост и в наше време!

Все на подобни материалистически позиции нашите възрожденци стоят и по отношение на редица по-специфични въпроси. Многократно се подчертава, че всеки, който се е заел с перото, трябва да знае какво и за кого пише, на какви нужди иска да отговори творбата му, да осъществява необходимото единство между съдържание и форма, да познава тънкостите на българската реч. Отгук и често повтаряната мисъл, че стойността на едно произведение се обуславя не само от това „каково пише“ и „за кого пише“ авторът, но и от това „как пише“, в каква форма е изразено едно или друго жизнено съдържание, в какви образи е въплътена една идея, доколко историческата правда е прераснала в художествена, получила е по-обобщаващо звучене. Разбира се, публицистичната форма на голяма част от тогавашните исторически статии не е способствувала да бъдат дадени в по-разгърнат план и въпросите на формата, на езика, стила, изразните средства и т. н., макар в много и много случаи тяхното присъствие да се чувствува в теоретическите и критико-оценъчните съждения. Но във всички случаи една неизменна непримиримост лъха срещу онова, което не е било в съзвучие с повелите на времето, срещу примитивните разбирания за художествената дейност, срещу онези, които са възхвалявали и пропагандирали слаби произведения. Както писателят, така и критикът — и двамата, които боравят с художествени ценности, трябва да бъдат високообразовани люде, да живеят с тревогите на своя народ, да изхождат от прогресивни обществени и естетически позиции, да разбират своеобразието на художествената дейност, та да могат в максимална степен да въздействуват върху умовете и сърцата на хората — подобни въпроси са постоянен обект на трактовка, кога по-частично, кога по-разгърнато, но винаги с подчертан стремеж за научен подход към проблемите.

Револуционнорепубликанската, материалистическата същност и тенденции на възрожденската литературна критика намират своя висш синтез в бележитите мисли на Ботев, който от страниците на в. „Знаме“ през 1875 г. високо възвестява, че „и науката, и литературата, и поезията, и журналистиката“, цялата духовно-интелектуална дейност на българите трябва „да вземат характер на политическа пропаганда, т. е. да се съобразяват с живота, със стремленията и потребностите на народа, и да не бъде вече науката за наука, изкуството за изкуство, а журналистиката за преживяне на старото, изгнилото и отдавна изхвърленото европейско гюбре“. Поетът-революционер и критик-материалист чертае цяла идейно-естетическа програма, която реализира в собственото си творчество. Тая програма издига българската теоретико-критическа мисъл до най-високите върхове на материалистическата естетика от домарковския период, подготвя основата за скорошната поява и на марксистическата критика.

Ето защо, ако днес вече от всички се признава, че като войнстваващ философ-материалист Ботев се явява „предтеча на научния социализъм“ в България, а с революционно-борческата си поезия — предвестник на социалистическата литература, то с не по-малко основание ние имаме право да твърдим, че Ботев може и трябва да се смята и като предтеча на марксистическата литературна критика, който подготвя почвата за нейната скорошна поява. Именно неговите принципи възприемат и доразвиват Д. Благоев и последователите му, за да изградят така рано стройна марксистическа идейно-естетическа система. Ако по думите на Т. Павлов с целокупното си дело Ботев се утвърждава като учител и духовен водач на по-късните „марксистическо-социалистически поколения у нас“, то това важи в пълна мяра и по отношение на утвърдената от него теоретико-критическа програма.

И тази негова програма представлява органически компонент на целия му обществен и духовен свят, неразривно е свързана с ония непреходни истини, които той с такова проникновение разбра и се бори всеотдайно за тяхното реализиране. И очевидно прозрения от такава величина не се ограничават само във времето, когато са били направени, тяхната значимост се откроява с все по-голяма сила през следващите епохи. Те предвиждат напред и световната революционно-прогресивна мисъл. Осъзнатите от Ботев философско-естетически истини изпълняват и национален, и чужд опит, размислите и търсенията на предходници и на съвременници, перспективите и на бъдещето. В еднаква мяра носят в себе си и онзи неповторим ботевски размах, онзи революционна устременост, които го изведоха на най-предните подстъпи на материалистическото мислене. Както цялостното му световъзприемане, цялата му мисловност, така и литературнотеоретическите му и критически концепции носят печата на непреходното, на вечното, защото сочат пътищата за осъществяване на великите мечти на търсещия човешки дух.

За перспективността и непреходната значимост на възренията и принципите на възрожденските писатели говори и фактът, че и след Освобождението хора, които не са стояли на революционни обществени позиции, и те възприемат техните естетически начала. И сега утвърдените в условията на националната борба теоретико-критически принципи продължават да бъдат опора и ориентир за най-видните хора на перото. В това отношение особено показателна е критическата дейност на Вазов. Продължавайки да опоектизира в стихове и проза възрожденска тематика, той проявява рядка литературнокритична и културно-публицистична активност, като следва твърде отблизо възрожденските материалистически традиции и когато говори по по-общите въпроси на духовния ни живот, и когато оценява конкретните произведения. А критическите статии и теоретически съждения на Захари Стоянов се родят още по-дълбоко е онова, което утвърждаваха Каравелов и Ботев, както вече сме изтъквали на друго място. На тях и на учителите им — руските революционни демократи, авторът на „Записки по българските въстания“ прави страстна апология — нещо, което ще срещнем по-късно и у представителите на марксизма. Пък дори и учени като Ив. Шишманов и д-р Кръстев (последния в началния период на дейността си), които са школували на Запад в момент, когато различните идеалистически школи са били особено популярни, и тези наши учени-литератори се стремят да следват в една или друга степен научно обосновани материалистически литературоведчески принципи.

Изобщо, както в предходната възрожденска епоха, и сега, след Освобождението, усилията на най-видните писатели и литератори са насочени срещу ретроградното в културно-естетическите концепции. Хората на литературната мисъл влизат в конфликт с официалната буржоазна общественост. И този конфликт се откроява както от художествените творби, така и от литературнокритическите

писания. И те са изпълнени с дълбоко недоволство и вътрешен бунт срещу несъответствието между обществените потребности и примитивизма в мисловност и обществени отношения, срещу политическата корупция и нравствената деградация. И в този конфликт между идейно-естетически, обществено-нравствен идеал и непосредствената социална и литературна практика се раждат най-добрите прояви на теоретико-критическата мисъл, утвърждават се принципите на демократическата, на материалистическата теория.

Разбира се, през различните периоди на общественото и литературното развитие отделните писатели и критици са подхващали едни или други моменти, черти, страни от материалистическата теоретико-критическа система, в зависимост от цяла редица обективни обстоятелства и индивидуално-психологически предпоставки. Толкова повече, че понякога обусловеността между социално-исторически процеси и философско-естетически възрения се изявява в твърде своеобразни, хетерогенни форми.

Всякога обаче (още от първите прояви) литературната ни критика се е отличавала с един подчертано висок обществено-политически градус — една черта, която ще се откроява все по-релефно в по-късно появилата се марксистическа критика. През отделните етапи на своето развитие тя се е стремяла да види и характеризира явлението в контекста на цялостния обществен и духовен живот, на фона на най-острите социални и нравствени потребности, на общите тенденции на времето. И поради това била е повече синтетична, отколкото аналитична, макар нерядко да е прибегвала и към по-детайлни анализи и на художествената структура на творбата, на стилно-езиковите ѝ средства, за да обоснове своята оценка. А това определя и непреходната ѝ социално-естетическа значимост, активно въздействащата ѝ роля върху цялостното национално развитие, както и актуалността на утвърдените от нея традиции.

И очевидно съвсем не е случаен фактът, че още първият представител на марксизма у нас осъзнава научната перспективност на възрожденските естетически традиции, на материалистическите принципи, следвани от българските революционни демократи, заема се с изучаването и осветляването на целокупното им дело, подхваща и доразвива много от концепциите им за литературата и литературната критика. И подобно на тях ще иска да насочи всяка творческа дейност, да стимулира в максимална степен идейно-политическото осъзнаване на обществото, да съдействува на ония процеси, които извеждат вече към съзряването на социалната революция. Заниманията му с наследството на българските, а чрез тях и с това на руските революционни демократи несъмнено не са останали без значение за твърде ранното му насочване и към теоретико-критическите проблеми на литературата, за осъзнаване на нейната роля за революционизиране на обществото. А и растящите му интереси към политическите, социалните, икономическите, обществено-историческите, философските проблеми също ни карат да търсим техния генезис в наследството на революционните демократи, чиито координати на творческа изява бяха все така широки, всеобхватни.

Надарен с проникателен ум, запознат с някои от трудовете на класиците на марксизма, Д. Благоев разбира, че революционно-материалистическото наследство на предходната епоха в много отношения се родее с новите социално преобразуващи, културно-естетически процеси и следователно може да бъде използвано за формиране на социалистическо световъзприемане, за раждане на нова революционно-социалистическа литература. Стига само то да бъде творчески осветлено и изтълкувано, за да се открият ония елементи и страни, които влизат в съзвучие със социалистическото движение.

Само така може да се обясни и твърде ранният и неотслабващ интерес на първия марксист у нас към личността и делото на Ботев, този, който синтезира в себе си най-високите постижения на революционната мисъл в домарксовия период.

А, както е известно, в ония години великият поет-революционер е задържал погледите на различни обществени среди, на хора с различни идейни разбирания и цели, за да бъдат натрупани много предубеждения, извращения, съзнателни и несъзнателни изопачавания относно наследството му. Това от своя страна също е активизирало усилията на теоретика-марксист да даде явна научна трактовка на Ботевото наследство.

Още в първата си литературоведческа работа от 1885 г. Благоев с присърбие говори, почти в духа на онова, което едно-две десетилетия по-рано пишеха Каравелов и Ботев, за твърде нерадостната картина на българската литература — лишена от по-значителни идеи, от проблеми, които да съответствуват на съвременния живот. Литературните органи били пълни с всякакви писания, неспособни да удовлетворят духовните нужди на новата българска общественост. И подчертава, че само онази литература, която била създадена преди 10—15 години от българската революционна емиграция, бидейки „отражение на действителните нужди на живота, революционизираше, възпитаваше хората, техните нравствени чувства, възпитаваше не само плиткоумни патриоти, но и хора, и човеческо достойнство, и самоотвержение за човеческото щастие. Тази литература и до днес си остава оазис в пустинята и *тя съставлява началото на новото, но неразвито още живо направление в нашата литература* (курс. м., Г. Д.), което едно само може да създаде оназ нравствена сила, която ще тика нашия народ към напредък“. Като главен представител на тая литература Благоев сочи „Л. Каравеловия кружок, който представлява нещо забележително в нашия умствен и нравствен живот“. За съжаление в по-ново време само Захари Стоянов останал верен на „светите идеи“ на този кръжок. Големите идеали, които са ръководили нашите революционери, сега се експлоатирали най-безнравствено. Наплодилите се хора на перото ги изопачавали, утвърждавали у читателите неверни представи за социалния живот, за онова, което обуславя напредъка, човешкото щастие. Младият марксист ще настоява по-скоро да бъдат издадени съчиненията на Каравелов. Почти със същите думи, с които по онова време З. Стоянов настойчиво призоваваше да се събере и издаде книжовното наследство на председателя на БРЦК, което представлявало ценно достояние на народа, школа и за съвременните български писатели, и Благоев заявява, че „тяхното появяние (на Каравеловите съчинения) ще състави епоха в нашата литература“ (сп. Съвременен показател, 1885, кн. 2).

За усилията на Благоев да изясни и утвърди идеите на революционните демократи в условията на следосвобожденска България като предпоставка за подема на социалистическото движение, за обществено-идейното и естетическо формиране на новите поколения в духа на това движение свидетелствува и брошурата „Нашите апостоли“ (1886). В нея той посвещава специална глава на обществените и политическите идеали на Каравелов и Ботев, утвърждавани с публицистично и художествено слово от двамата идеолози на националната революция, повели непримирима борба срещу всякакво робство, срещу всичко консервативно в социални отношения, във философски и естетически възрения. Макар и живели близо столетие по-късно от онази епоха, когато великите европейски мислители и писатели провъзгласяват правата на човека, повеждайки борба за неговото политическо, нравствено, умствено разкрепостяване, за да попадне по-късно под заробващата и угнетяваща власт на капитала и се превърне отново в безправно същество, българските революционери-публицисти стават носители на идеи, характерни за този нов етап на общочовешкото развитие. Нещо повече, Ботев отива и по-далеч, съглежда светлите перспективи на социалистическото учение, на комунизма.

Независимо от факта, че в някои от изказаните в тая първа работа мисли, посветена на двамата велики възрожденци, се съдържат известни неточности

относно идеологията им, които по-късно сам Благоев коригира, тук вече тяхното обществено, философско, естетическо дело се свързва в много по-широк план с новите революционни тенденции в социално-политическото и културното развитие. Проникновените си разсъждения авторът завършва с вярата, че скоро ще дойде времето, „когато интелигенцията ще види коя е истинската революционна борба и в името на кои идеали тя трябва да се бори за всякакви свободи“. В подобен дух първият български марксист говори нееднократно, подчертавайки, че за новите поколения Каравелов, Ботев, Левски имат значение преди всичко като „първи представители и създатели на българската революционна партия, която ще продължава борбата за широките революционни идеи, за осъществяването на онези обществени идеали, които те проповядваха“. Тези именно техни идеи Благоев осветлява като част от идеите на „всемирната революционна партия“, утвърждава ги с оглед на „борбата за свободата и щастието на българския народ“. Защото с гибелта на великите български революционери идеите им съвсем не загиват, тъй като това са такива идеи, „каквито в днешно време си туря човечеството“ — завършва проникновените си разсъждения Благоев. Ето в такава насока са мислите и указанията му винаги когато заговори за апостолите на националната ни революция, като постоянно уточнява и допълня характеристиките си в съответствие с методологическото си и общоидеологическо съзряване. Но основната мисъл, която остава неизменна, е да свърже тяхното дело, идеите им с новия етап на обществено-политическото ни развитие, да обоснове органическата им връзка със социалистическото движение.

В първата си работа, посветена изцяло на Ботев, подготвена като реч, която е трябвало да бъде произнесена през 1887 г. по случай годишнината от смъртта на поета, като говори за голямото значение на подобни чествувания за възпитанието на младите поколения, Благоев очертава неговата идейна и нравствена физиономия, революционно-борческата му природа, жертвоготовността му за свободата на народа. В тези си характеристики критикът-марксист се опира главно на Ботевата революционна поезия и публицистика. Тук за първи път е дадена най-висока оценка на Ботевия поетически талант, и то въз основа на такива творби като „Моята молитва“, „Борба“, „Дялба“ и др., недооценявани или отричани от тогавашната официална критика. Авторът подчертава, че величието на Ботевата поезия идва от онова съвършено единство между съдържание и форма — предпоставка за истински голямото изкуство. Върху основата именно на тия стихове критикът-марксист формулира едни от ръководните методологически принципи, фундаменталната естетическа постановка, че възпитателната сила на поезията се обуславя от единството на „поетическа хубост и идеи“. Особено се подчертава, че Ботев е създал нови традиции, нови принципи, „свързани със стремления на съвременното човечество“. И с оглед на това обосновава необходимостта от пълно издание на неговите съчинения, които „да послужат за най-добро украшение на нашата сиромашка литература в настояще време“. Проникновените си съждения Благоев завършва с надеждата, че скоро ще се „намерят повече истинни последователи на Ботева“.

В усилията си да изясни и обоснове същността на Ботевото революционно обществено-философско, поетическо, теоретико-критическо наследство, да покаже колко то е в съзвучие с потребностите на новата епоха, на социалистическото движение, Благоев ще използва различни поводи. Ето например, когато излиза Вазовата статия за Ботев в сп. „Денница“, където (при всичкото си преклонение пред поета), авторът изказва и някои неправилни мисли, особено по отношение на Ботевите социално-философски и естетически възгледи, критикът-марксист не закъснява да реагира. Появява се статията му „Христо Ботев пред съда на „естетичните“ (1891). Писана по конкретен повод, тая статия има и по-обобщаващо значение, защото, както вече бе отбелязано, опитите да се представи в

невярна светлина великият революционер не били изолирано явление в ония години.

С логичност на мисълта и марксистическа методологическа широта Благоев обосновава генезиса и същността на Ботевото световъзприемане, на преклонението му пред „бога на разума“, на ненавистта му към всички онези, които живеели с консервативни идеи, с всевъзможни средства потискали народните маси. Като философско-естетическо обобщение звучат финалните думи на тази полемична статия: „Но паметта на Христо Ботев като певец на „бога на разума“, на правдата, истината и светлината, на социално-икономическото равенство, като певец, който вдъхновено ни учи да мразим скотството, сиреч глупостта, експлоатацията, лъжата и измамата — тая памет всякога ще живее, всякога ще се празнува.“

Все от същите съображения и с подобен полемичен патос и идеологическа непримиримост е написана и статията по повод книгата на Д. Т. Страшимиров — „Христо Ботев като поет и журналист“. И Страшимиров подобно на Вазов, независимо от преклонението си пред поета-революционер, не е успял да разбере съкровената същност, живеца на Ботевата поезия, да разкрие политическите и общочовешките идеи, вплътени в нея. Било е необходимо — пише Благоев — да се проникне дълбоко в идеите и духа на тая поезия, да се извлекат и осмислят, та да станат те ръководно начало и на новите поколения. Трябвало е на преден план да бъдат изтъкнати преди всичко Ботевите социални, политически, общокултурни идеали, защото те именно са съзвучни със съвременното прогресивно развитие на обществото. Защото и при новите поети тези негови идеи са все така актуални, развиват се и се обогатяват „съгласно новите условия на живота и съвременното състояние на човешката мисъл“. В социалистическото движение намира най-добро и пълно продължение утвърденото от Ботев направление — говори и сега Благоев.

Такава е основната мисъл и на казаното за Ботев в „Принос към историята на социализма в България“. Тук дори някои по-рано изказани противоречиви съждения относно Ботевата идеология биват допълнени, получават по-разгърната и точна характеристика, разглеждат се в руслото на руската революционна демократия и на утопическия социализъм.

Изобщо всичко писано от Благоев за Ботев е насочено да се обоснове, че делото му звучи в унисон с новите общественно-исторически тенденции, че утвърдените от него традиции намират своето най-пълно продължение и осмисляне в социалистическото учение, което единствено може да осъществи мечтите на великия революционер. Не са малко Благоевите съждения, които говорят за една безспорна близост и приемственост в разбиранията по въпросите на литературно-художествената и литературнокритическата дейност у двамата революционери — единия идеолог на национално-демократическата, другия — на социалистическата революция. Тази приемственост се чувства във всичко — и в характера и обсега на подхванатите въпроси, и в цялостния патос на писанията им, и в тяхното жанрово многообразие. За тази приемственост наред с всичко друго говори и фактът, че както в условията на турското робство, така и сега в следосвобожденска България, когато се формира новото социалистическо движение, хората на литературнокритическото перо участвуват в цялостния живот на обществото, погледът им се спира почти на всичко, което е засягало народните интереси, социалните и духовните потребности на българската нация. И през двете епохи напълно естествено е било в една критическа статия, преглед или рецензия да бъдат засегнати въпроси от най-различно естество. Конкретните литературни оценки се редуват със съждения за обществено-политическата атмосфера, за литературния живот изобщо, с призови за по-голяма отзивчивост и компетентност по проблемите на литературата, с тревожни констатации за твърде ограни-

чения естетически кръгозор на писатели и читатели, с настоятелни изисквания за повече и различни знания у хората на перото, за по-ясни идеологически позиции и т. н. и т. н. Най-често се акцентува върху обществено-познавателната, социално-идейната, правствено възпитателната страна на литературата, върху онова, което е било по-непосредствено свързано с актуални политически, общокултурни народностни задачи. Ако в условията на чуждото потисничество, когато се формираше националната ни литература, основният патос на теоретико-критическата мисъл бе да насочва творческата дейност по пътя на едно все по-тясно съзвучие с нуждите на всеобхватната възродителна, освободителна борба, то по-късно хората, възприели социалистическата идеология, ще искат чрез критическите писания да изпълняват все подобна революционна мисия, да ускоряват процесите на цялостното обществено-политическо, идеологическо и общокултурно развитие на българското общество, но вече върху основата на марксистическото учение, овладявано в различна степен от отделните хора на перото. Колкото всички тези явления и тенденции да имат и типологическа основа, благотворната роля на предходните традиции е безспорна.

Четейки литературнокритическите статии на първите пионери на социализма у нас, особено тези на Благоев, по асоциация ние се връщаме към онова, което познаваме от предходната възрожденска епоха. Ето например Благоев сякаш е имал пред вид съжденията на Ботев, когато в началото на 90-те години пише: „За самопознанието на обществото има различни средства. Но едно от най-добрите му средства за тая цел се явява литературата. Известно е, че между литературните произведения последните се най-много разпространяват и се четат от най-много четци. Обяснява се то и с особения характер на художествените произведения. Те излагат факти и явления из живота, чувства, мисли и идеи, които възбуждат фактите и явленията не във вид на философски разсъждения и абстракции, а в живи образи и картини. За най-голямата част от обществото философските разсъждения и обобщения, изказани в образи и картини, са лесно разбираеми и възприемани. Най-голяма част от обществото именно с образи и картини мисли, затова и най-много четци намират художествените произведения. Но от това става ясно, че художествената литература е едно от най-добрите средства за самопознание на обществото, следователно за поддържането и развитието на обществените връзки. Щом това е тъй, то очевидно е, че назначението на художествената литература се състои именно в удовлетворението на насъщни обществени нужди — да служи на самопознанието на обществото, а с туй и за поддържането и развитието на обществените връзки с него. И естествено едно художествено произведение е толкова по-добро, колкото по-добре удовлетворява тези обществени нужди“ (Сб. Литературно-критически статии, 1951, с. 336).

Още първият литературоведчески дебют на младия социалист, статията му „Нашата литература“, печатана през 1885 г. в „Съвременний показател“ (кн. 2), подсказва за умонастроението и философско-естетическата формация на бъдещия ръководител на българския революционен пролетариат, свидетелствува за наличието вече на определени разбирания относно ролята на литературата в идейното израстване и класоосъзнаване на човешката личност. „Какво значение има литературата в обществения живот? Какво място тя заема в него? На какви цели тя служи?“ — ето какви въпроси поставя Благоев още с началните редове на тази своя първа работа. А нали подобни въпроси бяха повдигани нееднократно в една или друга форма десетилетие по-рано от българските възрожденци, от дейците на националната революция. Целият патос на тази първа Благоева статия е насочен да бъде обоснована органическата, диалектичката връзка на литературата с конкретната историческа действителност — с нейните социално-икономически, нравствено-философски, духовно-етични компоненти. „И тъй

литературата, освен като отражава общественото състояние, тя служи още за изтъкувател на целите и задачите на обществото, тя осветлява пътя, по който върви известно общество; най-сетне тя, като анализира обществените, умствени и нравствените явления, търси техните действителни причини. В това отношение литературата е едно от великите средства на прогреса. . .“

Пък и следващата статия на младия социалист, печатана все в „Съвременний показател“ (кн. 3), се родее в не по-малка степен с наследството на революционните възрожденски дейци. Проследявайки развитието на световната литература, той подчертава, че тя е трябвало да измине дълъг път, докато осъзнае съвременните си задачи и цели. Истински преврат в нея извършил Русо, който, отхвърляйки догматичните постулати и предразсъдъци на класицизма, пръв утвърждава правото на човешките чувства. Литературата на XVIII в., века на Просвещението, освободи човешката личност от оковите на Средновековието, за да въведе нови идеи, залегнали в програмата на Великата френска революция — пише Благоев. Но дошлата на власт буржоазия изневерява на възвестените велики идеали. Скоро настъпва разочарование и униние у ония, които така възторжено вярваха в тях. Затова пък революцията от 1848 г. — „новата заря на човеческия прогрес“, както пише Благоев, когато „на историческата сцена излиза сам народът като нов елемент, като нова сила, на която принадлежи бъдещето“, вдъхва нови сили и надежди, намерили разнообразно отражение в литературата. Сега вече тя се свързва по-непосредно с народния живот, със социално-икономическите процеси и явления на времето. С творчеството на Ж. Санд, Балзак и др. настъпва нов етап в литературното развитие. От сега нататък „изследванията на народния живот“, на народните умствени и нравствени мирозърения, на народните икономически и обществени требования съвършено естествено се явяват за единствена задача на литературата в настояще време. Литературата, която не достига тези задачи, нито е полезна, нито пък съдържа нещо разумно и здраво“ — заключава Благоев в първата част на тази своя втора статия, онасловена „Малка разходка по нашето литературно поле“ (1885). Тези две първи статии могат да се смятат и като преход между двата етапа в развитието на националната ни материалистическа литературна критика. В тях все още не намираме оная марксистическа широта и угълбеност, каквито съглеждаме в статиите, писани десетилетие по-късно през 90-те години. Затова пък връзката им с предходните естетически традиции е много по-осезателна. По-нататъшното марксистическо и методологическо израстване на Благоев се съпътства от все по-пълно литературнотеоретическо съзряване, за да доразвие творчески предходните материалистически традиции върху основата на марксистическото учение, което все по-пълно овладява и реализира в разнообразната си дейност.

От сега нататък умножаващите се литературнотеоретически и критически статии на Благоев, както тези на Славейков, Каравелов и Ботев, ще бъдат извикани на живот все от нуждите на момента, ще бъдат плод все на едно изострено съзнание за народностен обществен и духовен прогрес, за утвърждаване на велики демократични идеали. Или по-конкретно — преди изискванията на национално-освободителната борба, сега — задачите на социалистическото движение, което се явява изразител на съкровени народностни тежения, са вдъхновявали критическото перо, определяли са съдържанието и патоса на всяко писание. И преди, и сега принципите на материалистическата критика са били утвърждавани в непрестанна полемика с различните либерално-просветителски, идеалистическо-формалистични теории в разнородните им превъплъщения. Все с нови и нови аргументи, нашироко и угълбено Благоев ще се стреми да обоснове кардиналния принцип на материалистическата, на марксистическата естетика, че литературата, както и всяко изкуство, се исторически обусловена, отражение е на определени

социални и духовни процеси, на живота — взет в неговото многообразие и противоречивост, в диалектичното му развитие. Макар да се развива по свои специфични закономерности, литературата не може да избегне най-общите закони на обективното обществено-историческо развитие. И още — че тя, литературата, е своеобразна форма на познание и обществено съзнание, фактор от особена идеологическа значимост. Принципът за диалектичната обусловеност между общество и литература е изходно начало както за представителите на революционнотодемократическата, така и на марксистическата литературна теория.

В аргументацията на това изконно правило те често използват опита и на други народи. Погледът им е все така широк, когато утвърждават или отхвърлят, критикуват или оценяват, когато доказват обществено-историческата, културно-естетическата перспективност на материалистическите концепции. Но най-често вниманието им е съсредоточено върху непосредната българска действителност, върху онова, което е предлагал текущият ден, върху актуалните задачи, присъщи на съзряването на националната и на социалната революция. И винаги ще живеят със съзнанието за историческата мисия, която следва да изпълнят в утвърждаване на нова социално-философска система, която да преобрази живота на народа, да го изведе на нови подстъпи на всестранный прогрес. Оттук и онай неизменна злободневност, публицистичност, полемичност, политическа и нравствена непримиримост, които пронизват всеки ред, излязъл от перото им. Литературната творба се интерпретира и като сеизмограф на общественото и духовното развитие, и като показател на нравствено-психологическите изменения, и като барометър на бъдещи процеси.

Реагирайки срещу всяко изопачаване и мистифициране на реалната действителност, Благоев подобно на своите предходници Каравелов, Ботев, Белински, Чернишевски, Добролюбов непрестанно указва на необходимостта писателят да има верен усет за значимо и случайно, за трайно и временно, за да може да изобрази във вярна светлина живота на дадено общество. Защото само правдивото изобразяване на характерни явления и процеси може да доведе писателя до разкриване закономерностите на обществено-историческото развитие, до осъзнаване на повелята за премахване на несправедливите социални отношения и извоюване на демократичен обществен строй.

И в органическа връзка с прозрения и постановки от подобен характер Благоев с особена настойчивост ще обосновава необходимостта от прогресивен писателски мироглед. От него именно се обуславя познавателната, идейната, възпитателната страна на литературата. Не е възможно да бъдат видени и изобразени в дълбоката им социална и философска същност разнообразните процеси на епохата, ако писателят не е в състояние да разкрие „причинната връзка между явленията“, ако не обладава правилни възгледи за социалната структура, за историческата детерминираност на литературата. А, както видяхме, подобни указания не бяха чужди и на Каравелов, на Ботев. Разбира се, сега Благоев ще обосновава по-нашироко тези основни методологически принципи, ще влага много по-определено съдържание в понятието мироглед, от позиците на марксистическата философия ще говори за идейния свят на писателя.

Ако по-рано възрожденските революционери в къси реплики или публицистични съждения нееднократно иронизираха онези, които гледали на творческата дейност като плод на „божествено вдъхновение“, то сега Благоев по-широко аргументира всичката несъстоятелност на идеалистическо-мистичните теории, обосновава, че никога не е имало „чисто изкуство“, че то винаги е било наситено с определени идеи. И ако въпреки неумолните изискване за органическо единение с житейската проблематика и философските движения на времето писателят се рее из „неземни светове“, стои далеч от обществените конфликти, от „злобата на деня“, то произведението му ще се окаже никому

ненужно. Това обаче не означава, че то е безвредно. Напротив, подобни произведения могат да нанесат непоправими злини върху съзнанието и душите на читателите. И ако Ботев непримиримо воюваше срещу носителите на либерално-просветителски концепции, срещу хората, несъзнаващи истинската същност и задачи на литературната дейност, то с все същата страстност Благоев оборва и отхвърля възгледите на застъпниците на идеалистическата естетика у нас, пък и изобщо, постоянно е в спор със сп. „Мисъл“, от страниците на което са се утвърждавали принципи, чужди на материалистическото учение. Особено е непримирим Благоев към твърденията за „безсъзнателния“ характер на художественото творчество, обосновава, че мисловността и въображението, талантът и светогледът са включени органически в творческия акт, при който писателската личност се изявява с всичките си духовно-интелектуални, нравствени, емоционални страни. И както някога изискваха Каравелов и Ботев, пък и техните учители, така и сега Благоев обосновава задължението писателят да познава всестранно средата, из която избира сюжета, да изучава фактите и явленията, обществените движения, духа и стремленията на своя народ, за да може да се домогне до значително идейно обобщение— без наличието на каквото не е мислимо истинско художествено произведение.

И с теоретическите си постановки, и с практиката си на критик-публицист Благоев опровергава обвиненията на буржоазните литератори, че марксистическата естетика уж не признавала ролята на таланта, подценявала значението на художествената форма, опростявала творческия процес и т. н. По различни поводи, в различни аспекти, в съответен контекст той сочи значението на всички тези фактори и компоненти, за да може жизнената правда да прерасне в художествена правда. А, както вече видяхме, колко настойчиво говореха и нашите възрожденци по тези въпроси.

Разбира се, както през възрожденската епоха, така и сега, с оглед на задачите, които са стояли пред социалистическото движение и изобщо пред идеологическия фронт, естествено е било първите литератори-маркнисти да обръщат повече внимание на идейната, на съдържателната страна на литературата. Затова и въпросът за тенденциозността в изкуството така много занимава материалистическата критика и през двата етапа на нейното развитие. Още в словото си, посветено на паметта на Хр. Ботев през 1887 г., формиращият се тогава литературовед-марксист заявява: „Надали ще се намери човек, който да отрича възпитателното значение на поезията. . . Ще забележа само, че поезията като възпитателно средство още по-добре постига своята цел, когато в поетическото произведение има освен поетическа хубост и идеи. Колкото по-общочовешки и по-съвременни идеи има в едно поетическо произведение, толкова, разбира се, то има повече възпитателно значение“ (Литературно-критически статии, с. 200). Изобщо утвърждава се един от основните принципи на материалистическата критика, а именно, че въздействената сила на една творба се извежда от прокараната в нея идея, от умението да се видят взаимовръзките на обществените явления, да се проникне в същността на процесите, да се съзре насоката на по-нататъшното им развитие.

Ако по думите на Ботев само след премахване на тоталното турско робство ще може да се появи истински народополезна литература, то за Благоев социализмът е именно, който „открива широки хоризонти за благотворна полезна литературна дейност“. Нейното възмогване той разглежда в органическа връзка с укрепването на социалистическото движение, с неговото идеологическо укрепване.

Асоциации за безспорна приемственост пораждат и съжденията, изказани по отношение характера и задачите на литературната критика. Стига само да си припомним мислите, изказани от Благоев в спора с Б. Цонев с тези на Ботев по

повод оплакването на С. С. Бобчев от строгостта на Бончевата критика, за да се уверим колко близко е звученето им, колко близки са разбиранията на двамата представители на отделните етапи на материалистическата литературна критика.

А нима не ни навежда на размисли за приемственост или поне за типологическа близост и онзи неизменен критицизъм, онова благородно недоволство, които струят от всяка статия. И преди, и сега много повече се отрича, критикува, отколкото утвърждава, възхвалява. Или по-точно казано, утвърждаването на новите теоретико-естетически и художественопрактически принципи се извършва по пътя на отричане, отхвърляне на всичко онова, което не е било в съзвучие с обективните потребности, което е вървяло настрани от революционната идейност, което не е помагало за формиране на нови хора — борщи срещу всичко остаряло и консервативно. Ако десетилетие по-рано Ботев не е виждал творби, които да отговарят на революционно-материалистическите му концепции за пълноценно художествено творчество, то и сега Благоев все още не намира истински литературни творби със социалистическа идейност.

Разбира се, тук ние нямаме за задача да характеризираме в пълнота социалистическата ни литературна критика в етапа на нейното формиране, нито изчерпателно да разглеждаме литературнотеоретическото и критическото дело на нейния създател и най-виден представител от края на миналия век. Това дело, както вече не един път е изтъквано, представлява крупно завоевание на марксистическата творческа мисъл не само в национален, но и в световен мащаб, бележи качествено нов етап в овладяването на научни знания относно същност и характер на литературата, относно закономерностите на литературното развитие. Целта ни в случая бе да посочим онази линия на приемственост, която безспорно съществува между двата етапа в развитието на националната ни материалистическа литературна критика. Тази приемственост се обуславя и от онези органически връзки, които съществуват между националноосвободителното и социалистическото движение, между борбите, водени в името на националната и социалната свобода, между величавата възрожденска епоха и епохата на подготовката на социалистическата революция. А, както е известно, на тази приемственост нашите хуманитарни науки са указвали не един път.

При всичкото качествено различие една подобна приемственост се откроява в литературното мислене на двете епохи. Както литературнокритическите възгледи на дейците на националноосвободителното движение свидетелствуват за процесите на национално самопознание, идейно-революционно и културно-естетическо съзряване, така и Благоевите прозрения и утвърдени принципи характеризират първия етап на осъществяване на марксистическото учение в сферата на художественотворческата и научнокритическа дейност. Както възрожденските традиции в тая област представляват солидна опора за по-нататъшното развитие на материалистическото литературоведческо мислене, така и делото на първия идеолог на социализма в България очертава верни пътища за по-нататъшния подем на марксистическото литературознание.